

Європейська Конвенція про захист прав людини та основних свобод.

Розуміння важливості наслідувати норми і принципи Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод є необхідним для фахівців сектору безпеки. І хоча безпосередньо терміни «гендерно зумовлене насильства», «насильство проти жінок», «домашнє насильство» в ній не застосовуються, Конвенція має безпосереднє відношення до захисту прав постраждалих від насильства. Європейській суд з прав людини приймає та розглядає справи, які стосуються насильства проти жінок. Ці справи є джерелом права та обов'язковими для виконання. Європейська Конвенція із захисту прав людини та основних свобод встановлює зобов'язання кожної держави, яка ратифікувала Конвенцію, поважати права людини через гарантування кожному, хто перебуває під її юрисдикцією, прав і свобод, визначених у Конвенції (ст.1). Кожна держава-учасниця цього важливого міжнародного документа бере на себе негативні та позитивні зобов'язання щодо забезпечення прав і свобод, викладених у Конвенції та протоколах до неї. Це означає, що з одного боку, держава зобов'язується утримуватись від порушення прав і свобод людини через дії своїх повноважних представників (негативні зобов'язання), а з іншого боку – охороняти права і свободи людини від їх порушень з боку приватних осіб (позитивні зобов'язання). Це відповідає принципу відповідальності держави, закладеному у Конвенцію ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок. У ситуації домашнього насильства може бути порушено цілий комплекс прав людини, передбачених Європейською конвенцією, зокрема право на життя (ст. 2), право жити вільно від катувань або нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання (ст. 3), право жити вільно від рабства і примусової праці (ст. 4), право на повагу до приватного і сімейного життя (ст. 8). Крім того, особа, яка страждає від домашнього насильства, може стати жертвою дискримінації (ст. 14), може бути порушено її право на ефективний правовий захист (ст.13) у разі, якщо в державі не створено відповідних законів та не впроваджено на практиці принцип рівного доступу до засобів захисту прав у ситуації насильства в сім'ї.

Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція).

Стамбульська конвенція, як будь який документ Ради Європи, розроблялася усіма державами - учасницями цієї організації. Україна, як член Ради Європи, брала участь у розробці цього документа і голосувала за його прийняття. Конвенцією ще раз підкреслюються повноваження держави щодо захисту прав людини як в публічній, так і приватній сферах (ст.4). Конвенція базується на переконанні, що припинення насильства по відношенню до жінок та домашнього насильства потребує комплексних та мультидисциплінарних заходів та стратегій, учасниками яких є не тільки державні структури в особі соціальних служб, правоохоронних органів, судів, органи місцевого самоврядування, але й громадські організації, інші

інститути громадянського суспільства, приватний сектор. Питанням створення та впровадження інтегрованої політики та збору даних у цій сфері присвячено другий розділ Конвенції. Розділ 4 Конвенції присвячено захисту і підтримці жертв. Так, кожна Сторона Конвенції має забезпечити створення достатньої кількості належних та легкодоступних притулків для безпечного розташування жертв, особливо жінок та їх дітей (ст. 23), організувати у масштабі країни безкоштовні телефонні лінії підтримки, які мають працювати цілодобово та без вихідних (ст. 24) тощо.

(Заходи, передбачені Конвенцією Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами, які мають позитивно вплинути на захист постраждалих від насильства Має бути запроваджений комплекс заходів щодо протидії усім формам насильства стосовно жінок; Розширено коло осіб, які можуть нести відповідальність за вчинення домашнього насильства (партнер, друг, керівник на роботі тощо); Можливість для правоохоронних органів невідкладно змусити кривдника покинути будинок з метою забезпечення безпеки постраждалої; Створення притулків, де постраждала зможе отримати тимчасовий прихисток; Створення (підтримка діяльності) телефонних «гарячих» ліній, які дадуть змогу постраждалій отримати інформацію про права та можливу допомогу; Введення кримінальної відповідальності за всі види домашнього насильства; Перенесення тягара доказування з постраждалої сторони на кривдника).

Міжнародний кримінальний суд та Римський статут кримінального суду.

На своїй 52-й сесії Генеральна Асамблея ООН постановила скликати в 1998 році під егідою ООН Дипломатичну конференцію в Римі за участю всіх держав. 17 липня 1998 р. 120 держав підписали Римський статут – правову основу для створення постійного Міжнародного кримінального суду, 21 країна утрималися від голосування. Сім країн проголосували проти договору – Китай, Ірак, Ізраїль, Лівія, Катар, Сполучені Штати, Ємен. Римський статут набрав чинності 1 липня 2002 після його ратифікації 60 країнами. Станом на квітень 2013 р. Римський статут ратифікували 122 держави у всьому світі. Міжнародний кримінальний суд (МКС) – правовий інститут, в компетенцію якого входить переслідування осіб, відповідальних за геноцид, воєнні злочини і злочини проти людяності. МКС був заснований в 2002 році на основі Римського статуту (1998 р.), розташований в м. Гаага (Нідерланди), і тому відомий як «Гаазький суд» або «Гаазький трибунал». На відміну від інших міжнародних і змішаних кримінальних судів, МКС є установою, що діє постійно. До його компетенції входять злочини, здійснені після набуття чинності Римським статутом. Міжнародний кримінальний суд не слід плутати з Міжнародним судом ООН, який також засідає в Гаазі, але має іншу компетенцію. МКС не входить до офіційних структур Організації Об'єднаних Націй, хоча може порушувати справи за поданням Ради Безпеки ООН. Компетенція Суду обмежена в часі злочинами, скоєними після 1 липня 2002 року, дати набуття чинності Римським статутом. Процес формування

Суду зайняв приблизно три роки; розгляд Судом конкретних справ почався 2006 р. Витрати суду фінансуються за рахунок його держав-учасників, а також можливі добровільні внески від урядів, міжнародних організацій, приватних осіб, корпорацій та інших суб'єктів. До складу Міжнародного кримінального суду входять 18 суддів, що обираються на термін у 9 років Асамблеєю держав-учасниць суду, причому кожна з вище названих груп має бути представлена принаймні 2 судьями. Станом на квітень 2013 року 3 судді представляли Східну Європу, 3 – Азію, 4 – Африку, 2 – Латинську Америку, а інші 5 – Західну Європу та інші держави. Компетенція суду обмежена трьома видами злочинів.

Геноцид – намір цілком або частково винищити національну, етнічну, расову або релігійну групу як таку.

Злочини проти людяності – частина масштабного або систематичного переслідування, спрямованого проти мирного населення, причому про можливе переслідування злочинцеві заздалегідь було відомо.

Воєнні злочини – порушення законів і звичаїв ведення війни, що регулюють поведінку збройних формувань під час війни і захищають цивільне населення, військовополонених, культурне надбання і таке інше.

До компетенції Міжнародного кримінального суду пропонувалося також включити агресію. Проте під час переговорів у Римі сторони не змогли прийти до єдиного визначення цього злочину, і тому було вирішено, що наразі Суд не може здійснювати правосуддя з питань, пов'язаних зі злочинною агресією. Римський статут Міжнародного кримінального суду перераховує військові злочини, злочини проти людяності й акти геноциду, що можуть містити в собі ознаки сексуального насильства. Він також містить злочини, які можуть бути сексуалізованими та становити воєнні злочини, злочини проти людяності й акти геноциду. Вони також можуть розслідуватися та розглядатися судом на підставі фактів, які містять сексуальне насильство. Акт сексуального насильства може являти собою воєнний злочин або порушення законів і звичаїв ведення війни, якщо він вчинений у контексті міжнародного або неміжнародного збройного конфлікту та пов'язаним з ним злочинцем, який знає про фактичні обставини, що робить ситуацію збройним конфліктом. Римський статут конкретизує перелік злочинів у формі сексуального насильства як воєнних злочинів у міжнародних і неміжнародних збройних конфліктах. Сексуальне насильство також може являти собою злочин проти людяності, коли акт сексуального насильства було скоєно в межах широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення. Повсюдний і систематичний характер повинне мати не саме сексуальне насильство, для того, щоб воно являло собою злочин проти людяності, а напад на цивільне населення, і безпосередні виконавці повинні усвідомлювати, що таке діяння є частиною широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення або передбачається як таке. Насправді, один акт згвалтування або інших форм сексуального насильства може бути злочином проти людяності³³. Деякі із злочинів, перелічених у Римському статуті, які можуть застосовуватися до актів сексуального

насильства, перераховані нижче. Військові злочини (міжнародний збройний конфлікт) (стаття 8.2 (b)) та внутрішній збройний конфлікт (стаття 8.2(c)-(e)0, «Злочини проти людяності» стаття 7). Конкретні злочини у формі сексуального насильства: зґвалтування, оборнення в сексуальне рабство, примус до проституції, примусова вагітність³⁴, примусова стерилізація і будь-які інші види сексуального насильства та будь-які інші види сексуального насильства, що також представляють собою грубе порушення статті 3, загальної для чотирьох Женевських конвенцій. Інші злочини, які можуть містити злочинну поведінку сексуалізованого характеру: заповідання особам, які перебувають під владою супротивної сторони, фізичних каліцтв або вчинення над ними медичних або наукових експериментів будь-якого роду, які не виправдані необхідністю медичного, стоматологічного або лікарняного лікування відповідної особи та не здійснюються в її інтересах та які викликають смерть або серйозно загрожують здоров'ю такої особи або осіб³⁵; оголошення такими, що скасовані, припинені або неприйняті в суді, прав та позовів громадян іншої сторони³⁶; посягання на людську гідність, зокрема образливе та принизливе ставлення³⁷; «використання» дітей як активних учасників військових дій, яке може включати в себе, наприклад, примус дітей до вчинення актів сексуального насильства або до вступу в статеві акти з метою якимось чином вплинути на їхню готовність вчиняти інші акти насильства. Це також може включати в себе сценарій, коли діти-солдати неодноразово піддаються сексуальним катуванням, щоб вони у свою чергу здійснювали такі акти сексуального катування щодо цивільних осіб.

(8 вересня 2015 року Україна подала заяву про злочини проти людяності й військові злочини, скоєні Росією й терористичними організаціями ДНР/ЛНР, які призвели до важких наслідків і масових убивств до Міжнародного кримінального суду. 6 березня 2017 року розпочалися публічні слухання за позовом України проти Росії).

Міжнародний протокол документування сексуального насильства.

Документування фактів сексуального насильства, непросте в силу багатьох причин, проведене Інформаційно-консультативним жіночим центром, коаліцією «Справедливість для миру в Донбасі», Українською Гельсінською спілкою з прав людини, іншими організаціями, групами, окремими волонтерами показало, що:

– Випадки порушення прав людини та насильства на тимчасово окупованих територіях, зокрема проти жінок, були, але через високу стигму у суспільстві люди частіше не готові про них говорити.

– Погрози та імітації насильства, зокрема сексуального, не сприймаються як насильство, хоча наносять глибокі рани постраждалим і важко долаються протягом тривалого періоду.

– Відсутні підстави стверджувати, що протягом тимчасової окупації мали місце масові зґвалтування як засіб ведення війни, що мали місце в інших зонах конфлікту (Руанда, Боснія тощо).

– Є опосередковані свідчення, що на територіях, які зараз не знаходяться під контролем України, факти порушень прав людини,

насильства, і зокрема сексуального, мають більш жорстокий характер, відбуваються частіше і не документуються.

Документування випадків сексуального насильства, пов'язаного із конфліктами, має відбуватись відповідно до стандартів міжнародного права. 17 квітня 2014 Верховна Рада України ухвалила заяву, якою визнала юрисдикцію Міжнародного кримінального суду відповідно до статті 12(3) Римського статуту. Міжнародний кримінальний суд не підмінює собою українську систему правосуддя, для якої сексуальні злочини в період військових дій є також новим викликом, і важливо здійснювати документування таких злочинів відповідним чином, щоб гарантувати жертвам розслідування, доступ до суду та відновлення. Протягом багатьох років спостерігалася фактично повна безкарність у випадках сексуального насильства під час конфліктів. Для зміни цієї ситуації у 2012 році була проведена низка консультацій із зацікавленими сторонами з метою охоплення наявної передової міжнародної практики документування та розслідування сексуального насильства в умовах конфлікту та для оцінки прогалин і проблем, до розв'язання яких необхідно залучати міжнародне співтовариство. Як результат – було розроблено Міжнародний протокол із документування та розслідування сексуального насильства в умовах насильства. Протокол є результатом спільної роботи над його розробкою, що включала проведення широких консультацій з експертами, вказаними вище. В роботі над його текстом взяли участь експерти міжнародних правозахисних організацій та академічних інституцій – Міжнародного кримінального суду, “Save the Children”, Управління Верховного комісару ООН з прав людини, Ініціативи жінок за гендерну справедливість, Панафриканська спілка адвокатів, Інституту міжнародних кримінальних розслідувань, Міжнародної ліги жінок за мир та свободу, Лікарі за права людини та інших організацій.

Міжнародний протокол встановлює основні стандарти належної практики документації та розслідування сексуального насильства як злочину, відповідно до міжнародного права. Водночас, він не має обов'язкової сили і не має на меті охопити всю сферу злочинів сексуального насильства; він зосереджений на конкретному питанні документації та розслідування злочинів сексуального насильства в межах міжнародного кримінального права. Важливо, щоб Міжнародний протокол із документування та розслідування сексуального насильства в умовах конфлікту³⁸ було включено до навчання відповідальних осіб за надання допомоги жертвам гендерно зумовлених злочинів, які є нерозривними супутниками військових конфліктів, такі як зґвалтування, примусова проституція, незаконні утримання жінок у місцях обмеження волі на тимчасово окупованих територіях тощо. Підвищення обізнаності представників правоохоронних органів, органів правосуддя є важливим кроком виконання Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека», прийнятого на виконання Рекомендації Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок №30 «Роль жінок у попередженні конфліктів,

жінки під час конфліктних та постконфліктних ситуацій». Цей Протокол не має на меті охопити всю сферу злочинів сексуального насильства; він зосереджений на конкретному питанні документування та розслідування злочинів сексуального насильства в межах міжнародного кримінального права. Утім, очевидно, що постраждалі від злочинів у формі сексуального насильства поза цим контекстом також гостро потребують правосуддя, підтримки та правового захисту; ми сподіваємося, що цей Протокол стане каталізатором активізації роботи як із профілактики, так і з документування всіх форм сексуального насильства в умовах конфлікту. Основна мета Протоколу полягає в тому, щоб сприяти підсиленню відповідальності за злочини у формі сексуального насильства в межах міжнародного права. Він це забезпечує, визначаючи основні принципи документування сексуального насильства як злочину згідно з міжнародним правом, що ґрунтуються на передовій практиці в цій галузі. Протокол не є зобов'язуючим для держав. Радше, він може служити інструментом підтримки зусиль з боку національних та міжнародних практиків у сферах правосуддя і прав людини щодо ефективного, призначеного для захисту документування сексуального насильства як злочину згідно з міжнародним правом – як військового злочину, злочину проти людяності або акту геноциду. У протоколі надаються визначення злочинів у формі сексуального насильства та злочинів, які можуть вчинятися за допомогою сексуального насильства. Описується процедура проведення документації на практиці, принципи та етапи документування, вимоги до фахівців, які залучені до цього процесу, процес ідентифікації постраждалих, правила проведення співбесіди та зберігання інформації. Так, в частині 1 Протоколу надається визначення сексуального насильства як міжнародного злочину. У ній також описані важкі наслідки, пов'язані з сексуальним насильством, та перешкоди, з якими стикаються постраждалі та свідки при отриманні доступу до правосуддя, а також деякі міфи та хибні уявлення про сексуальне насильство, які можуть перешкоджати зусиллям щодо ефективного розслідування та документування злочинів і підтримки постраждалих/свідків. Частина 2 описує те, як документування виглядає на практиці: що робити, щоб вивчити, підготувати та сформулювати процеси розслідування та документування, як проводити безпечні та ефективні інтерв'ю, а також мінімальні вимоги при роботі з аудіовізуальними, речовими та документальними доказами сексуального насильства. У цьому розділі наголошується на основному принципі – «не нашкод», і він пропонує практичні стратегії, які спеціалісти можуть застосовувати для пом'якшення та усунення можливих ризиків, пов'язаних із документуванням та розслідуванням сексуального насильства в умовах конфлікту, а також для подолання деяких перешкод, які можуть втручатися в роботу з притягнення до відповідальності. Додатки включають «Робочий зошит свідчень для документування злочинів у формі сексуального насильства: інструмент, що допоможе слідчим заповнити прогалини в доказовій базі», в якому викладені приклади того, якого виду інформацію корисно збирати, щоб довести конкретний, контекстний елемент та елемент

зв'язку сексуального насильства як військового злочину, злочину проти людяності або акту геноциду. Додатки також включають резюме та рекомендації щодо інтерв'ю, роботи з фізичними та документальними доказами, а також використання моделі багатогалузевої підтримки й інформацію про основні види перенаправлень та медичної документації для цілей формування доказової бази.

Відповідальність за сексуальне насильство може наступити в багатьох формах. Її можна досягнути шляхом кримінального переслідування, але також вона може бути реалізована в судовому порядку в справах щодо порушення прав людини проти відповідальних держав або недержавних суб'єктів, у межах цивільного законодавства, репараційних претензій з боку жертв/ свідків сексуального насильства, а також процесів перехідного правосуддя. У ситуаціях, коли в зоні конфлікту або в постконфліктному контексті наявні механізми забезпечення відповідальності чи коли вони дуже віддалені, інформація, зібрана практиками, які мають негайний і полегшений доступ до постраждалих і свідків, може стати критично важливим доказом у майбутніх зусиллях щодо забезпечення відповідальності. Зокрема, спосіб забезпечення доступу до інформації і збору інформації та методологія, яка використовується в процесі документування, є ключовими елементами забезпечення повноти доказів, захисту громади-бенефіціара, а також розширення прав і можливостей постраждалих за рахунок участі в процесі здійснення правосуддя. Цей Протокол визначає прості та чіткі основні принципи, яких слід дотримуватися для досягнення цих цілей. Протокол робить особливий акцент на документуванні злочинів у формі сексуального насильства в межах міжнародного права. Втім, багато основоположних принципів, викладених у Протоколі, також будуть актуальні для документування цих злочинів в інших контекстах, порушень прав людини та зловживань, а також порушень норм міжнародного кримінального права, не пов'язаних із сексуальним насильством. Міжнародний протокол із документування та розслідування сексуального насильства в умовах конфлікту має стати частиною навчання осіб, відповідальних за надання допомоги жертвам гендерно обумовлених злочинів.

Інструкція Генерального секретаря ООН з репарацій, пов'язаних з сексуальним насильством під час конфліктів.

У червні 2014 року Генеральний секретар опублікував Інструкцію з репарацій, пов'язаних із сексуальним насильством під час конфліктів. Вона встановлює відповідну міжнародно-правову базу, яка відноситься до цього злочину і розробляє загальні і оперативні керівні принципи, які повинні спрямовувати підтримку Організації Об'єднаних Націй державам-членам в цій області. Підготовка цього документа відбувалася за ініціативи ООН-Жінки і Управління Верховного комісара з прав людини за участю суб'єктів з питань забезпечення законності та координації групи ресурсів. Зайнаб Хава Бангура, Спеціальна представниця Генерального секретаря з питань сексуального насильства в умовах конфлікту, підкреслила важливість відображення проблематики сексуального насильства в механізмах

підзвітності, які існують у зв'язку зі збройними конфліктами. Вона зазначила, що репарації визнають важливість здійснення правосуддя для жертв і стверджують, що вони не винні в тому, що сталося. По-друге, на рівні громад, сексуальне насильство руйнує правила, писані і неписані, а Інструкція визнає колективну шкоду і важливість відшкодування збитку. Потретьє, на державному рівні, нездатність забезпечити справедливість і відшкодування збитку ризикує увіковічуючи порочне коло насильства, помсти і самосуду і підриває віру у верховенство закону. Пані Бангура визнала, що, хоча неможливо повністю вилікувати рани, завдані такими злочинами, символічні репарації повинні визнати права потерпілих на відшкодування. Інструкція спрямована на забезпечення політики і оперативного керівництва для Організації Об'єднаних Націй щодо відшкодувань жертвам конфліктів, пов'язаних з сексуальним насильством. Вона покликана доповнити інші відповідні інструменти ООН та інструктивні вказівки. А. Керівні принципи для оперативної взаємодії: 1. Адекватне відшкодування збитку жертвам конфліктів, пов'язаних з сексуальним насильством, тягне за собою поєднання різних форм відшкодування шкоди. 2. Судові та / або адміністративні репарації повинні бути доступні для жертв конфліктів, пов'язаних з сексуальним насильством, як частина їх права на отримання швидких, адекватних та ефективних засобів правового захисту.

Індивідуальні та колективні репарації повинні доповнювати і підсилювати одна одну. 4. Компенсації повинні прагнути бути трансформативними, в тому числі і в плануванні, впровадженні, впливі. 5. Співпраця в галузі розвитку повинна підтримувати зобов'язання держав забезпечувати доступ до репарації; 6. Конструктивна участь і консультації жертв у зборі інформації, плануванні, реалізації, моніторингу та оцінці репарацій повинна бути забезпечена. 7. Невідкладні тимчасові репарації для задоволення нагальних потреб і уникнення непоправної шкоди повинні бути доступні. 8. Адекватні процедурні правила, пов'язані із сексуальним насильством і відшкодування шкоди, повинні бути розроблені. Інструкція спрямована на розробку політики і оперативних настанов для Організації Об'єднаних Націй в галузі відшкодування жертвам конфліктів, пов'язаних з сексуальним насильством, в тому числі на заходи щодо просування і / або підтримки проектування, впровадження, моніторингу і оцінки репараційних програм та ініціатив, спрямованих на жертв сексуального насильства в умовах конфлікту. Вона покликана доповнити інші відповідні інструменти ООН. Деякі з принципів, викладених у цій Інструкції, також можна застосовувати в ситуаціях відшкодування жертвам сексуального та гендерного насильства поза конфліктом або постконфліктної ситуації, а також жертвам інших порушень міжнародних документів з прав людини і міжнародного гуманітарного права.

Інструкція використовує визначення сексуального насильства, пов'язаного з конфліктами, розроблені в ООН. Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, стосується випадків або патернів сексуального насильства по відношенню до жінок, чоловіків, дівчаток чи хлопчиків, що

відбуваються в конфлікті або постконфліктному середовищі, яке має прямі або непрямі зв'язки з конфліктом або які відбуваються в інших ситуаціях, що викликають стурбованість у контексті політичних репресій. Пов'язане з конфліктами сексуальне насильство приймає різні форми, такі як, зокрема, гвалтування, примусова вагітність, примусова стерилізація, примусовий аборт, примусова проституція, сексуальна експлуатація, торгівля людьми, сексуальне рабство, примусове обрізання, кастрація, примусова нагота або будь-які інші форми сексуального насильства порівнянної тяжкості. Залежно від обставин, це може являти собою воєнний злочин, злочин проти людяності, геноцид, тортури або інші грубі порушення прав людини.

Основні принципи і Настанови описують різні форми відшкодування, в тому числі:

- реституція,
- компенсація,
- реабілітація,
- сатисфакція,
- гарантії неповторення.

Базове обґрунтування відшкодування може вплинути на конкретний спосіб, яким програма репарацій відповідає розподілу матеріальних і символічних репарацій на індивідуальній і колективній основі. Консультації з постраждалими особливо важливі для того, щоб почути їх думки щодо конкретного характеру відшкодування. Для України цей документ може слугувати як для планування майбутніх компенсацій потерпілим внаслідок конфлікту, так і для застосування його положень, зокрема гарантій неповторення при розробці всіх стратегічних документів, що стосуються гендерної рівності.